

МИНАЛО И СЪВРЕМЕННОСТ

СЪДБАТА НА БЪЛГАРСКИЯ АВТОР

Проф. д-р Ани ГЕРГОВА

(продължение от кн. 1, 1995)

Събитията непосредствено след деветосептемврийския поврат залюляват махалото на ценностните критерии към полюса на комунистическата идеология. Личностите, поели държавното кормило, поставят изискването да се ликвидира или отстрани всяко авторско проявление, всеки минал или нов книжовен факт, който се разминава с нея. С постановление на Министерския съвет от 6 октомври 1944 г. е разпоредено държавните власти да изземат от книжарниците и библиотеките изданията с “прогерманско-фашистка и антисъветска тематика”¹. През 1945 г. Министерството на пропагандата подготвя списък от 700 заглавия, които обществените библиотеки са задължени да отчислят². В края на 1947 и през 1948 г. са одържавени частните печатници и издателства. Изгражда се централизирана система за управление на книгоиздаването. Една от най-спешните ѝ задачи е да се подготвят поредните списъци — на “вредна литература”, чието преиздаване и разпространение се забранява³. Те включват български и преводни съчинения с политическа, правна, военна, християнско-просветна и хуманитарна насоченост, влизаща в противоречие или ерозираща ръководните политико-идеологически устои (наред с речите на А. Хитлер и на Б. Мусолини в тях са посочени трудове на А. Бергсон, Н. Бердяев, Ос. Шпенглер и т. н.).

Преследват се не само книги, но и хора — действителните или набедените

като “врагове на народната власт” техни създатели. Първата вълна репресии ги ликвидира без съд или с присъда от т. нар. Народен съд. Тя е последвана от други мерки за изпращане в “зоната” на мълчанието: лишавани са от правото да практикуват основната си професия като журналисти, адвокати, военни, преподаватели в Университета, писатели; интернирани са далеч от постоянното си местоживееене; конфискувани са имотите им; изпращани са във лагерите за “превъзпитание”. Днес все още не си даваме точна сметка (немалко са нежелаещите да я направят) за мащаба на тази “операция”. Сигурно е, че поне няколко десетки са авторите, получили преди години известност, които влизат в категорията на несправедливо репресирани (през февруари 1994 г. Съюзът на свободните писатели публикува списък на 30 заслужаващи реабилитация техни колеги). Не знаем, а вероятно и трудно бихме разбрали, колко са от страх непрописалите, критично отнасящи се към преобразованието на новата обществена система. А тя, по думите на писателя-емигрант Г. Марков, се свежда до “оправдаване на текущи престъпления, терор, неправди, кръв и сълзи с това, че е била необходима за доброто на човечеството в някакво абстрактно бъдеще”.

Пред дверите на издателствата “персонажът” се променя — той се попълва от автори и преводачи главно от руски език;

от редактори и съставители, искрено убедени или старателно приспособили се към ръководната “партийна линия”. Те заявяват безрезервна (любима в онази епоха дума) готовност да се наредят в челните редици на социалистическото съзидание, да се посветят на неговите най-важни задачи — агитационно-пропагандните. На тях бързо преобразувалото се книгоиздаване открива широк терен за проявление.

След началния рязък завой на книжовната политика следват вече наглед успокоената праволинейност в идеологическата хомогенизация на литературната продукция; постъпателното, подчинено на държавно планиране нарастване на изданията, които трансира общественото движение към “светлото бъдеще”. Самият Закон за авторското право, обнародван през 1951 г., както гласи неговият първи член, “урежда отношенията с произведенията на литературата, науката и изкуството с цел да допринесе за изграждането и разцвета на социалистическата култура в Народна република България, за да се улесни внедряването и разпространението на тия произведения сред трудещите се, както и да обедини и защити интересите на авторите, като поставя тези интереси в хармония с интересите на народа”⁴.

В резултат на регулативната държавна намеса институциите се разрастват, увеличават се лицата в тях — потенциални автори. Ангажираните в науката и образованието от 9 хиляди през 60-те години стават 18 хиляди през 70-те и 25 хиляди през 80-те. Ако сумираме броя на членовете в творческите съюзи, захранващи авторското присъствие (Съюза на българските писатели, Съюза на журналистите, Съюза на преводачите), те се оказват не по-малко от 2-3 хиляди. В издателствата и редакциите се включват значителен брой подготвени за литературен труд лица — редактори, ху-

дожествени и технически оформители, художници-илюстратори и т. н. По изчисления, направени на основата на имените показалци към кумулациите на националната библиография, само в книгоиздаването годишно участват в този период от 4 до 8 хиляди души. Нови поколения се вписват в писмената комуникация.

От значение за съдбата на авторите е не само окрупняването и обновяването на тяхната социална съобщност, но и промененото отношение към нейните дела. Променя се снизходителното отношение към книжовните занимания, които преди са били само лично дело. Публикационната продуктивност вече се възприема като основа за израстване в научната йерархия, за удостояване с членство в творческите съюзи, за държавни отличия. В условията на изравнени за служебната ангажираност възнаграждения (заплати по щат), позицията на издавания автор става привлекателна и авторитетна. Гарантирани са хонорарите му. С постановление № 10 на Министерския съвет от 1970 г. е утвърдена “Тарифа за авторски и други възнаграждения за издания” към Закона за авторското право. Избегнати са рисковете на пазара. Книготърговията се нарича “книгоразпространение”, а рекламата — пропаганда. Покровителствано от държавата, книгоразпространението увеличава постъпателно своя “капацитет”. Докато през 50-те години броят на годишно издаваните заглавия варира между 2 и 3 хиляди, през 60-те — между 3 и 4 хиляди, а през 70-те и началото на 80-те — между 4 и повече от 5 хиляди. Стремително се увеличават общите тиражи — от 20 млн. екземпляра през 50-те години до повече от 60 млн. в началото на 80-те.

Критики срещу наплодилата се българска книжнина идват най-напред “от горе”. На срещата на Политбюро на ЦК на БКП с дейци на културния фронт през 1963 г., при подготовката на отчетно-

изборното събрание на партийната организация на Съюза на българските писатели — 1964 г., се заговаря за т. нар. “сив поток”⁵. Издателите са поучавани: “Недостатъчно се вземат предвид идейно-художествените качества на литературните произведения и особеностите на литературното творчество. Поради това често се издават книги, които не се търсят, лежат с години по рафтовете на книжарниците и в складовете”. В писмо до националния комитет за провеждане на Международната година на книгата — 1972, държавният и партиен глава отново съветва: “Издаването на слаби и ненужни книги, да не говорим за вредните, е особено непростително във време, когато хубавата и нужната книга не достига”. Затова, призова той, трябва да се издигат прегради пред сивия поток.

Тези, направени от висша инстанция констатации, са отзвук на все по-определено проявяващото се недоволство от агресивната авторова посредственост, от разминаването на издателската продукция с интересите на читателите, с книжовния пазар. В цитираните отзиви обаче липсва отговорът на въпроса защо сивият поток се превръща в плавно речно течение, защо за неговото спиране не повлияват нито непрекъснато променящите се по име управленски издателски структури, нито техните организационно-регулиращи документи, многократно преработвани. Днес вече сме наясно, че при изворите на изравнената по релеф литература е на страж издателска система, която предотвратява, а при повод — санкционира всеки опит за размислие, разноезичие и иновации. Авторите са призовани и се стремят да бъдат фактори за идеологическо въздействие. На това изискване те отговарят и с перо, и с обществени дела. Подчиняват се на единната методология: марксизма-ленинизма в науката и социалистическия реализъм в художествената литература.

Като “безименни войници” на Партията твърде често влизат в конфликт с призванието си — да сътворят нови художествени и семантични образци, да озонират обществената среда, да я облагодияват и обогатяват. Официално регламентирана цензура не съществува, но ограничителни функции по отношение свободата на твореца поемат всички нива на институционалната публичност. Руслото на сивия поток се регулира от систематично прилагани и непрекъснато усъвършенствани “механизми”, които отстраняват както цели текстове, така и техни части, дори пасажки, цитирания, позовавания. Самите автори търсят компромис в самоцензура, в самоконтрол при отбелязване на ползваните източници. Така се обезличават, което резонира върху обезличаващите се техни читатели.

Гарантирани са хонорарите на автора, но допуснат до държавната “ясла”, той ги получава в размер и срокове на изплащане, несъобразени с продажбата. “Качествените критерии”, определящи размера на възнагражденията, са на първо място — партийност и идейност. Държавните управници, освен това, се ласкаят от обкръжението на артистичния и интелектуален свят, отплащат се за проявена взаимност с постове, похвали, поощрения... Битието на автора, заемащо успоредно с литературните си занимания и някоя нелоша длъжност, е обезпечено, завидно по привилегии.

Свидетелства за тлеещо съпротивление, за порив към творческа независимост дават авторите на неродени книги — от документи, мемоари, поезия, белетристика. От време на време се появяват издания и публикации, които играят роля на клапан, “освобождаващ парата”, за да спадне напрежението, към което се придържат овластените, издателите, официалната критика. Институционалното разрастване на системата за писмено общуване,

навлизането на нови личности в нея дава път на учени и писатели не само с дарба, но и с воля да служат на призванието си. Публикуват се трудове в областта на естествените и приложните науки, които мерят ръст със световните постижения. Поредица литератори и учени-хуманитаристи успяват да се дистанцират от официално поддържания идеологически “канон” — чрез преводи на класически трудове, някои от които в издателски библи-

отеки или в събрани съчинения, чрез документални сборници, чрез статии в научни списания.Художествената литература също оставя доказателства за своята самобитност и жизненост, за оригинални търсения, за неконвенционалност. Именно такива стойности и трайни автори творения се превръщат в опорна точка при поредния поврат — при прехода към демократизация, съпроводен от обща икономическа и социална криза.

(Следва)

ЛИТЕРАТУРА

¹ 12-то постановление на Министерския съвет. — Държ. вестник, № 225, 13 окт. 1994.

² Прочистване на обществените библиотеки от фашистки и шовинистични книги и списания. — Нар. войска, № 281, 11 август 1945.

³ Задача на бъдещите изследователи е да анализира стотиците съчинения в : Списък на вредна литература. С., Наука и изкуство, 1952.

⁴ Закон за авторското право. — Известия на Президиума на Нар. събрание, № 92, 16 ноември 1951.

